

הרב אליעזר בן-פורת

מצוות התשובה לאורו של רבי חסדאי קרשקש

בחלק השני מן המאמר השלישי של ספרו "אור ה'", עוסק רבי חסדאי קרשקש (להלן רח"ק) ב"אמונות הנתלות במצוות מיוחדות", ואחת מהן היא **מצוות התשובה**¹. בדברינו נשתדל לעמוד על חידושו של רח"ק בנושא התשובה בתוספת הערות על דבריו.

שורש אמונת התשובה

האמונה הנתלית במצוות התשובה, הוא שנאמין היותו יתברך מקבל החוטא בשובו אליו, וזה "להפלט טובו וחסדו"². דבר זה בא בתורה³ ונתפרש בקבלת

1. אור ה' מאמר ג' ח"ב הכלל השני, מהדורת פישר ירושלים תשי"ג, עמי שעי"ז-שפ"ב. על התשובה כמצוה, ראה דברי הרמב"ם בראש הלי תשובה וקריית ספר למבי"ט שם, דרשות הר"ן הדרוש הששי, ספר העקרים ד', כ"ה, מנחת חינוך מצוה שס"ד, משך חכמה פי וילך, משפט כהן סי' קכ"ח בשם רבי אברהם חיים שפירא ז"ל. לדיון מפורט בדרכי התשובה ומדרגותיה, מפנה אותנו רח"ק לספרו של רבינו יונה הנקרא "שערי צדק", וראה דברי החיד"א שם הגדולים, רבינו יונה החסיד מגירונדא: "וחיבר רבינו יונה ספר היראה וספר שערי תשובה... ומשם נראה כי חיבר עוד שערים בתורה ותפלה". נראה ששם החיבור הכולל נקרא "שערי צדק" ונחלק לשערים רבים.

2. אור ה' שם, עמי שעי"ח ושם עמי שעי"ז: "מחסדי השי"ת לקבל החוטא בשובו אליו" ושם עמי שפ"ב: "כאשר היה מחסדי השי"ת לקבלו בתשובה". על התשובה כחסד מהשי"ת, ראה רבינו יונה שערי תשובה א, א: "מן הטובות אשר היטיב השי"ת עם ברואיו, כי הכין להם הדרך לעלות מתוך פחת מעשיהם ולנוס מפח פשעיהם... ולמדם והזהירם לשוב אליו...". דרשות הר"ן הדרוש הששי: "ומן הטובות הגדולים שהיטיב השי"ת לנו והחסדים העצומים הוא, ששיער המצוות בענין שתושג עשייתם בנקלה ולא יבואו לטורח... ובפרט נתבאר בזה בענין התשובה... ובאר ענינה בדבר קל מאד, והוא החרטה על מה שעבר והטבת המעשה על העתיד, והבטיחנו בזה הבטחה שלמה, שאם יעשה כן יכופרו העונות הקודמים לגמרי, וזה פלא עצום וחסד נשגב למאד". וראה עוד רמח"ל מסלת ישרים פי"ד, ר"י אלבו ספר העקרים ד', כ"ז ור"א וסרמן קובץ הערות למסכת יבמות, דוגמאות לביאורי אגדות על דרך הפשט, סי' ג' בשם התפ"ץ חיים.

3. רח"ק אינו מציין שום מקור, וראה שערי תשובה א, א: "והזהרנו על התשובה בכמה מקומות בתורה, והתבאר כי התשובה מקובלת גם כי ישוב החוטא מרוב צרותיו, כשי"כ אם

חז"ל⁴. בביאור שורש אמונת התשובה ו"אופן עמידתנו עליו", מעלה רח"ק ב' נקודות מחשבה המשתלבות יפה עם כללות משנתו. חז"ל הפליגו במעלת החוזר בתשובה עד שאמרו⁵: "מקום שבעלי תשובה עומדים, צדיקים גמורים אינם עומדים". ועוד אמרו על השב בתשובה מאהבה שהזדונות נעשות לו כזכיות⁶. רח"ק מבאר טעמו של דבר:

"וחסבה כפה גלויה, כי הכח הטוב להכניע הרצון אל העבודה, יצטרך להיות חלק הרבה, כמו שנכנס ושב אל העבודה, יותר מאי שלא נכנס ונטה אליה. ואי שהכח הטוב להכניע יותר חלק, ראוי שיהיה יותר רבק ויותר רצוי. למה שהטוב לכח יותר חלק, שהוא הרגילות והאהבה, יצטרך שיהיה יותר חלק."

כלומר, יתירה מדרגתו של מי שטעם טעם חטא ופירש ממנו, ממי שלא טעם חטא מעולם, משום שהשב בתשובה יש בו המעלה של כבישת היצר. טעם זה כבר נזכר בדברי רב נסים גאון⁷ והרמב"ם⁸, אכן בדברי רח"ק מודגש העניין שכבישת היצר של בעל תשובה, טומנת בחובה דבקות חזקה יותר בה'. הדבקות והאהבה בה' היא דבקות הרצון דווקא, וכגודל כוח "הפועל הנפשי" הכרוך בכבישת היצר לעבודתו יתברך, כך גודל האהבה והדבקות בה'⁹, ולפיכך מבוארת מאליה (יזהסבה בזה גלויה") מעלת השב הכובש את יצרו לעבודת ה',

ישוב מיראת ה' ואהבתו, שנאמר [דברים ד', ל]: "בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים ושבת עד ה' אלוקיך ושמת בקולו". וראה עוד המקורות שמביא הרמב"ם בהלי תשובה פי"ז הי"ז והי"ז. וראה עוד רבינו יונה שערי תשובה ד', כ"א הנוקט להלכה שעבירות שהתודה עליהן ביוה"כ זה אינו חוזר ומתודה עליהן ביוה"כ אחר, ונתן טעם לדבר, "כי הוא מראה עצמו מקטני הבטחון וכאילו אינו בוטח על גדולת סליחת השי"ת שהוא נושא עון ועובר על פשעי" [ואין כן מסקנת ההלכה, אלא חוזר ומתודה עליהן, ראה שו"ע או"ח סי' תרי"ז סי"ד ומייב שם ס"ק י"ד].

4. ראה יומא פה, ע"ב ופ"ו, ע"א וע"ב.
5. ברכות לד, ע"ב כ"ו אבהו ולא כ"ו יונחן שם החולק עליו.
6. יומא פה, ע"ב: "אמר ר"ל: גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כשגגות, שנאמר: 'שובה ישראל עד ה' אלוקיך כי כשלת בעונך', הוא עון מויד הוא וקא קרי ליה מכשול, איני! והא אמר ר"ל: גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכיות, שנאמר: 'ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהם הוא יחיה'! לא קשיא, כאן מאהבה, כאן מיראה".
7. רב נסים גאון חיבור יפה מהישועה ירושלים תשי"ד, עמ' פ"ד.
8. הלי תשובה פי"ז, הי"ד: "אמרו חכמים: מקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד בו, כלומר, מעלתם גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם, מפני שהם כובשים יצרם יותר מהם".
9. וראה דברי אריסטו - הביאם ר"י עראמה בעקידת יצחק שער ק' - הסבור שהאיש הישר שאין לו תאוות רעות, הוא מעולה יותר מהכשר אשר יש לו וכובש אותן. וראה עוד שמונה פרקים להרמב"ם הקדמה למס' אבות, פי ששי, והערת הר"י עראמה בעקידת יצחק שם על דבריו.

שחוזק המאמץ הנפשי שיש בגבורת כבישת יצרו, מורה על דבקות ואהבת ה' חזקה ואמיצה יותר.

מהר"ל, ההולך בעקבותיו של רח"ק בפירוש המאמר שהשב מאהבה זדונות נעשות לו כזכיות, מוסיף בזה ביאור¹⁰: "כי האדם שהוא בא מרחוק, כמו שהוא החוטא שנתרחק מן השי"ת, ובא עתה להתדבק בו יתברך, אין ספק שהדבקות הזו היא יותר [מן הצדיק מעיקרו]. כי כמו שתראה ביסוד האש, כאשר הוא למטה ומתנועע למעלה, ובוודאי דבר זה בשביל גודל הדבוק שיש לאש אל המעלה, אף שהוא רחוק ממקומו הוא שב אל מקומו, אשר יש לאש דבקות לה' לגמרי, ואם לא היה כ"כ הדיבוק שלו למעלה, לא היה מתנועע כ"כ מרחוק... ודבר זה מצד שהוא מזכך נפשו לגמרי כאשר שב בתשובה, ולכך נעשים לו זדונות שלו כזכיות, כי הזדון שהוא הריחוק בעצמו שהתרחק, ובא [עתה] אל השי"ת, מורה זה על הדיבוק הגמור בו יתברך... ולכך אמר דווקא ששב מאהבה, כי [האזהב את ה' הוא] הדבוק בו יתברך, כדכתיב 'לאהבה את ה' אלוהיך וגו' ולדבקה בו, והדבקות בו יתברך הוא מצד הזכות הגמור[ה] שבו, ולכך רוצה להסתלק מן החטא, שהיה נמשך אחר הפחיתות, ורוצה להתדבק בו יתברך שהוא קדוש לגמרי, ולכן זדונות שלו נעשים כזכיות, שהתשובה מאהבה מורה על גודל הדיבוק בו יתברך".

העניין השני שמעלה רח"ק בביאור שורש אמונת התשובה הוא שעם היות קבלת התשובה חסד נפלא מהשי"ת, "אמנם יסכים בו העיון", דהיינו ההתבוננות בתכלית הבריאה. כבר ביאר רח"ק בפינת התכלית [מאמר ב' כלל ו'] כי השי"ת שהוא הטוב הגמור, התכלית הנרצה אצלו היא ההטבה, והטבה זו עניינה הדבקות בו יתברך. נמצא, מצד תכלית הבריאה, אף אם מרד האדם ונתרחק מעבודת ה', הנה כאשר ייטיב דרכיו "ויעור משנת אולתו"¹¹, ראוי שתקובל תשובתו אצל השי"ת, אחר שהשיג התכלית הנרצה שהיא אהבת ה' והדבקות בו. ויתירה מזו, בהתאם לתכלית הבריאה, השי"ת כבר "ייהיה העוזר והפועל בלבנו אהבתו".

רח"ק מוסיף, שעניין זה שהשי"ת עוזר ופועל בלבנו אהבתו, מתאים יפה למה שנתבאר בפינת הבחירה, "מהיות הגמרים כולם חסד ויחוסים לו יתברך,

10. מהר"ל נתיבות עולם נתיב התשובה פ"ב, מהדורת הר"ח פרדס עמי שעי-שעי"ז. וראה B. Wein, Herald of Destiny, p. 196 n. 66: "Ohr Hashem... presaged many of the thoughts of later Jewish thinkers such as Rabbi loewe (Maharal) of Prague".
11. ראה לשון הרמב"ם ה' תשובה פ"ג, ה"ד: "אעפ"י שתקיעת השופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו, כלומר, עורו ישנים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה...".

טבעיים היו או בחיריים" ¹². אשר על כן "בעבור פה החרין לעצמן התפילה להשיבנו אליו בתשובה שלמה" ¹³ [יהחזירנו בתשובה שלמה לפניך] ולקראנו לעצמנו "ויקרבנו מלכנו לעבודתך", והרי חובת התשובה כמו חובת העבודה, היא חובה המוטלת על האדם כלפי בוראו, ומהו איפוא פשר בקשתנו אליו שיעשה אותנו חוזרים בתשובה ויקרבנו לעבודתו? אלא משום "שהתכלית כפיראה ופתיחת התורה לא היה סולת פה נמשק" ¹⁴.

כלומר, יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו, ואלמלא הקב"ה עוזרו אין יכול לו ¹⁵, שהאדם זקוק לעזרתו של השי"ת גם על משיכת הלב לעבודתו יתברך, וכדברי רבינו יונה ¹⁶: "והתבאר בתורה כי יעזור ה' לשבים כאשר אין יד טבעם משגת ויחדש בקרבם רוח טהורה להשיג מעלת אהבתו, שנאמר: יושבת עד ה' אלוקיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום, אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך, ואומר בגוף הענין: יומל ה' את לבבך ואת לבב זרעך - להשיג אהבתו".

האם יש חטאים או חוטאים שננעלו שערי תשובה בפניהם?

בפרק השני של שורש התשובה דן רח"ק "בהתור" *על סקנות אכסר עיסוקם בו*. נושא הספק הראשון הוא בירור כוונת מאמרי חז"ל המורים כי חטאים או חוטאים מסוימים, קבלת התשובה נמנעת מהם. והדבר טעון ביאור: אחר שקבלת התשובה מחויבת היא "להתחיל חסרו ולאו" יתברך, האיך יתכן איפוא שלא יקבל השי"ת תשובתו של המתכוון לשוב אליו באמת? וביותר קשה להבין ענין מניעת התשובה מצדו יתברך בתורת עונש. ה' הטוב, המשפיע טובו

12. אור ה' מאמר ב' כלל ה' פי"ד עמי רי"ח ושם מפנה רח"ק את המעיין לדבריו בפנית התכלית: "והנה בכלל הששי יבואו דברים מסכימים ונואתים אל הדעת הזה, להיות טבע האמת עד לעצמו ומסכים מכל צד".

13. ראה שערי תשובה א', מ"ג: "יעוד יתפלל בעל התשובה אל ה' תמיד שיעזרהו אל התשובה, כמו שנאמר: השיבנו ואשיבה כי אתה ה' אלוקי".

14. ר"ל, בלא עזרתו הפעילה של השי"ת "העוזר והפועל בלבנו אהבתו".

15. מאמר רשבי"ל קידושין ל', ע"ב, וראה חידושי אגדות מהרשי"א שם דאעייג דהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, מ"מ הבא ליטהר מסייעין אותו (שבת ק"ד ע"א וראה עוד שיר השירים רבה ה', ג').

16. שער תשובה א', א. נראה כי רבינו יונה מפרש את הכתוב (דברים ל', ו) "יומל ה' אלוקיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלוקיך" כהבטחה לבעל התשובה שיעזרהו ה' לפעול בלבבו אהבתו, וזה שלא כפירוש הרמב"ן עה"ת שם שמפרש את הכתוב כנבואה על ביטולו של יצר הרע לימות המשיח. רח"ק הולך כאן בדרכו של רבינו יונה.

לבריותיו בלא גבול, מדוע יקשה לבו של החוטא וינעל שערי תשובה בפניו? הלא מקרא מלא דבר הכתוב: 'טוב וישר ה', על כן יורה חטאים בדרך' - תשובה¹⁷.

בדברי תשובתו, מבאר רח"ק כל אחד מגי המקורות שהביאוהו לספק הזה. ראשית, המאמר 'ארבעה ועשרים דברים מעכבין את התשובה'¹⁸ בא ללמדנו שדברים אלו מטבעם להשהות ולאחר את התשובה, אחר שתכונתם להקנות "לאדם עצלה להתעורר אליה". "מהם לקלותם בעיני עושיהן"¹⁹, מהם, להתמדתם והמשך אחריהם²⁰, מהם, לשנאתם תוכחת²¹. רח"ק מדגיש שאם כי טבע אותם הדברים שהם מאחרים את התשובה, מכל מקום אינם מונעים אותה²², שהרי כך היא הוראת לשון המאמר: "מעכבין", דהיינו עיכוב שענינו איחור²³, אך לא מניעה, שאין האדם מנוע מן התשובה מחמת אותם כ"ד דברים.

אכן לשון המאמר במשנה: "האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה"²⁴. מורה כאילו מן השמים נועלים בפני החוטא הזה את שערי התשובה, וכל כך למה? על כך משיב רח"ק באמרו, כי עניין זה הוא מחויב מצד עצמו, בבחינת "מדה כנגד מדה", שהרי החוטא "בשרירות לבו סמך על התשובה, ועשה הבטחון בתשובה כלי לחטוא והמרות את יוצרו", ראוי הוא איפוא "עושה כח חסדך כח חסדך"²⁵. אמנם, מוסיף רח"ק, המאמרים שבתלמוד "כח של הרב כח

17. תהלים כ"ה, ח ורש"י שם, וראה עוד יחזקאל י"ח, כג. "החפוף אחפוף מות רשע נאום ה' אלוקים, הלא בשונו מדרכו וחיה".

18. ברייתא הביאה הר"ף יומא פ"ח, רמב"ם הלי תשובה פרק רביעי, וראה תשובות הרמב"ם מהדורת אי"ח פריימן סי' שס"ז ומהדורת יי בלאו סי' קכ"א.

19. ראה רמב"ם הלי תשובה פ"ד, הי"ד: "ומהן המשה העושה אותן אין חזקתו לשוב מהן, לפי שהן דברים קלים בעיני רוב האדם, ונמצא חוטא והוא ידמה שאין זה חטא" וכו'.

20. ראה רמב"ם שם פ"ד, הי"ה: "ומהן ה' דברים העושה אותן ימשך אחריהן תמיד והן קשים לפרוש מהן וכו'".

21. ראה רמב"ם שם פ"ד הי"ב: "ומהן ה' דברים הן נועלין דרכי התשובה בפני עושיהן... והשונא את התוכחות".

22. ראה רמב"ם שם פ"ד, הי"ו: "כל אלו הדברים וכיו"ב אעפ"י שמעכבין את התשובה אינן מונעין את התשובה, אלא אם עשה אדם תשובה מהן הרי זה בעל תשובה ויש לו חלק לעולם הבא".

23. ראה בראשית י"ט, טז: "וייתמהמה", ובתרגום אונקלוס שם: "זאתעכבי (וכמו כן: בראשית מ"ג, ותי"א שם ושמות י"ב, לט ותי"א שם) וראה עוד שופטים ה', כ"ח: "מדוע אחרו פעמי מרכבותיו", ובתרגום שם: "מא דין אתעכבו רהטיא".

24. משנה יומא פ"ה, ע"ב, רמב"ם הלי תשובה פ"ד, הי"א: "והאומר אחטא ואשוב, ובכלל זה האומר אחטא ויום הכיפורים מכפר".

25. וראה עוד מהר"ל נתיבות עולם נתיב התשובה פ"ח מהדורת הר"ח פרדס תל-אביב תשמ"ח, עמי תט"ז: "כי איך תהיה התשובה לחטא הזה, כי התשובה עצמה גורם שיחטא".

הסתמיות²⁶, דהיינו שנאמרו באופן כללי, והרי לכל כלל יש יוצא מן הכלל, וכמו כן החוטא הזה אם יתעורר משנת אוולתו וירגיש שחטא בבתחון ההוא, דהיינו במה "הנה האטחון בתשובה כלי לחטא" והיה בבחינת יכסיל מתעבר ובוטחי²⁷, וכל חפצו הוא לשוב אל ה' מהחטא ההוא, הנה ודאי יקובל בתשובה, אלא לפי שעל הרוב מי שדרכו בכך לא יתעורר על זה, על כן אמר סתם, באופן כולל: "אין מספיקין בידו לעשות תשובה". נמצא, גם מחטא זה גופו יש בידו לעשות תשובה ותשובתו מקובלת היא²⁸.

רח"ק מסיים את הדיון בהתר הספק הראשון, בביאור טעם הכבדת לב פרעה, שאלה שכבר עסק בה הרמב"ם²⁹, ואלו דברי רח"ק:

"ואולם מה שבא בפרעה ממניעת התשובה, אין צריך שיהיה מלה החין, למה שמחסי השי"ת ולהשחתו בקרייו, שירבה נלאותו ומכותיו על הרשעים, כמו שבאר הסבה, אמרו: 'כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו, ולמאן שתי אותותי אלה בקרבו', והוא התכלית הקרובה, 'ולמאן תספר באשני כנך וכן כנך וכו' ויקשתק כי אני ה', והוא התכלית האחרון בו. והנה הרב באר דרך אחרת בהתר הספק הלה, ובכלל, שיש עוונות ששנים מניעת התשובה, ששם שהא אחת, אין לון צורך בו במכות מצרים, למה שכבר בארה התורה הסבה, כמו שקר"ס."

כלומר, מניעת התשובה האמורה בפרעה אינה עניין למאמרי חז"ל על חוטאים שאין מספיקין בידם לעשות תשובה³⁰, אלא היא מגדר אחר [ובלשונו של רח"ק: "אין צריך שיהיה מלה החין"]. הכבדת לבו של פרעה, אף שהיא נראית כביטוייה של מידת הדין, הרי לאמיתו של דבר עניינה הוא חסד השי"ת והשגחתו המיוחדת בדבקים בו, דהיינו ריבוי הנפלאות של מכותיו ברשעים הצוררים את עמו, ולה ב' מטרות: האחת, העגשת הרשעים המענים את דבקי ונקמת דם עבדיו השפוף,

26. ראה עוד אור ה' מאמר ג' ח"א, כלל ג' פי"ג עמ' שלי"ג. י"זה, שהקדמות הכוללות בתלמוד כוחן כוח הסתמיות, וזה אמנם שרש גדול בתלמוד, אמרם (עירובין כז, ע"א): אין למדין מן הכללות, ואפילו במקום שנאמר בו חוץ".

27. משלי י"ד, טו: "חכם ירא וסר מרע, וכסיל מתעבר ובוטחי". כלומר, הכסיל מתעבר ובוטח בתשובה שיעשה. וראה עוד שערי תשובה שער ראשון, העיקר הח' אות ט"ז.

28. וראה עוד רמב"ם הלי תשובה פי"ד הנ"ל הערה 21. וראה עוד י"ח סופר בעניין די כיתות אין מקבלות פני שכינה, מוריה שנה כ"ד גליון י"י"ב (רפ"ו-רפ"ח).

29. הלי תשובה פי"ו, ה"ג, שמונה פרקים להרמב"ם פי"ח. וראה עוד פירוש הרמב"ם עה"ת ז', ג ופירוש אברבנאל עה"ת שמות שם מהדורת חורב, עמ' 89-94.

30. ראה רמב"ם הלי תשובה פי"ד, ה"א: "כ"ד דברים מעכבין את התשובה, די מהן עון גדול והעושה אחד מארבעתן אין הקבי"ה מספיק בידו לעשות תשובה לפי גדול חטאו, ואלו הן: (א) המחטיא את הרבים, (ב) והמטה חבירו מדרך טובה לרעה, (ג) הרואה בנו יוצא לתרבות רעה ואינו ממחה בידו, (ד) והאומר אחטא ואשוב".

וזוהי המטרה המיידית ["התכלית הקרוג"], ועוד: כדי שיסופר בישראל לדורות הבאים כח מעשה ה', "יודעתם כי אני ה'", וכל אשר אחפוץ אעשה בשמים ובארץ³¹, והיא המטרה הסופית ["התכלית ואחרון גא"], דהיינו להשריש בלבבות בני ישראל לדורותם את האמונה שהקב"ה הוא כל יכול. רח"ק מסכים באופן עקרוני לדעת הרמב"ם שיש עוונות שענשם מניעת התשובה, אלא שלדעתו אין צורך בביאור זה לענין עונש מכות מצרים, שכן כאמור כבר ביארה התורה סיבת העונש.

מהו הביטוי הנפשי ההולם את עולמו של בעל התשובה - יגון או שמחה?

בירוורו של הספק השני בשורש התשובה, טובב על אחת מדרכי התשובה: "היגון והאנחה במה שעברו עליו במעלו אשר מעל בה' והמרה את רוח קדשו", "ואי קמ דמחויבא לו חקורא נפשו". כוונת רח"ק לדברי רבינו יונה בשערי תשובה³²: "היגון, ישתונן כליותיו ויחשוב כמה רבה רעת מי שהמרה את יוצרו, ויגדיל יגון בלבבו וסער מתחולל ברעיוניו, ויאנח במרירות לבו...".

ונשאלת השאלה: "האם זה יתחייב בתחילת התעוררותו אל התשובה, או בתנועתו, לבד"? והרי לאחר שכבר זכה לשוב בתשובה, הורו חז"ל שהשב מאהבה זדונות נעשות לו כזכיות³³, אי"כ מה להן ליגון ואנחה בחדרי נפשו? "ואם נאמר שזה בבחינות, וזה, שבבחינת חטאו לבד יתחייב לו היגון במה שעבר, ובבחינת תשובתו כבר יעבור שישמח במה שהיה", נמצא שבאמרנו שהיגון מחויב לו בבחינת חטאו בלבד, הרי כאילו אמרנו, ראוי הוא היגון לחוטא שלא עשה עדיין תשובה. אכן, בהשלימו חוק התשובה, האם, במבט לאחור, אין ראוי לו לשמוח על שעונותיו נהפכו לו לזכיות? ואף אם מהולה היא שמחתו בדאגה³⁴ "בבחינת מה", הרי כאשר נשער את היגון מול השמחה, ודאי תגבר השמחה על היגון, שהשמחה מחויבת היא "לתכלית המעשה", שהיא הדבקות בה', "והתבאר³⁵ בתכלית היותו חשוב שבסבות", ולפיכך ראוי לו לשב שישמח על שזכה בתשובתו לדבקות בה', ומה מקום יש ליגון ואנחה כאחת מדרכי התשובה?

31. פירוש הרמב"ן עה"ת שמות י', א.

32. שער ראשון, העיקר השלישי, אות י"ב. וראה עוד שם אות י"ג וי"ד.

33. יומא פו, ע"ב.

34. ראה שערי תשובה שער ראשון, העיקר ה' אות ט"ז: "הדאגה, כי ידאג ויפחד מעונש עונותיו... וענין היגון על שעבר, וענין הדאגה על העתיד. ועוד שנית ידאג, אולי הוא מקצר בחובת התשובה...".

35. אור ה' מאמר ב' כלל ו' (בתכלית) פתיחה, עמ' רכ"ו.

רח"ק מציע שני פתרונות לספק הזה. ראשית, שומה עלינו לברר שאלה עקרונות: האם יש גבול מסוים, שנוכל לומר עליו, שבהגיעו אליו השלים חוק תשובתו? לכאורה, החוטא הממרה את פי השייטת, מצד שורת הדין ראוי שיהא עונשו אין סופי, שהרי מרד כנגד בוראו מלך מלכי המלכים הקב"ה, ורק מחסדי השייטת לקבלו בתשובה, כאמור לעיל. וכיוון שכל עניין קבלת התשובה הוא ממידת חסדו יתברך, "אין ראוי שיהיה *pe* שיטור *מוכאל אאר* או *הנהלים חוק התשובה כאמת כההיט אליו*". ולפיכך אפשר שכל הדיבור על השלמת חוק התשובה אינו אלא "בהמשל והעברה", דהיינו על דרך משל ודמיון בלבד. הלא כך אמר הכתוב: כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד, שמא ואולי לא השלמתי חוק תשובתי³⁶.

אכן, מ"קצת מאמרים באו לרז"ל נראה שיש "כאלו ירוס, אאר או *הנהלים חוק התשובה כאמת כההיט אליו*". כוונת רח"ק לדברי הגמרא: "היכי דמי בעל תשובה? אמר רב יהודה: כגון שבאת לידו דבר עברה פעם ראשונה ושנייה וניצל הימנה. מחוי רב יהודה: באותה אשה, באותו פרק, באותו מקום"³⁷. נמצא, אפשר לומר על בעל תשובה שאכן השלים חוק תשובתו ושב בתשובה גמורה, וחוזרת איפוא השאלה למקומה: אם השלים חוק תשובתו, מה מקום יש עוד ליגון ואנחה?

רח"ק משיב לשאלה הנ"ל עפ"י הקדמה שיסד בדבריו בנושא התכלית. תכלית התורה, שתי פנים לה: מצד הקב"ה המצנן, נותן התורה "התכלית ואחרון הא הקמאת הטוב וה'דבקות הנצחי בפיו השכינה", "שהחיים הנצחיים והדבקות הנצחי אמיו שכינתו, הא הטוב האי אפשר שיצויר טוב כחוחו". ומצד האדם המצנן, מקבל התורה

36. תהלים נ"א, ב, וראה שערי תשובה ד', כ"א: "ואמנם יש לו לבקש רחמים כל ימי חייו על שליחת עונותיו הראשונים והאחרונים, ולהיות ירא ומפחד אולי לא השלים חוק עיקרי התשובה". וראה עוד אור ה' מאמר ג' ח"א כלל ג' פ"א, עמ' שכ"ו.

37. יומא פ"ו ע"ב, וראה רמב"ם הלי תשובה פ"ב ה"א: "איזו היא תשובה גמורה? זה שבא לידו דבר שעבר בו ואפשר בידו לעשות ופירש ולא עשה מפני התשובה" וכו'. ואין כוונת רב יהודה לומר שצריך אדם לנסות את עצמו בדבר שחטא בו, שהרי אמרו: "לך לך אמרי נזירא סחור סחור לכרמא לא תקרבי" (שבת יג, ע"א), וביותר בדבר שחטא בו כי נפשו עלולה בו אחר אשר נקל בעיניו ושלט יצרו בו (שערי תשובה שער ראשון העיקר ה"א אות ל"ו). ותפילתנו להשייטת בכל יום שלא יביאנו לידי נסיון. אלא כוונתו לומר שחזרתו בתשובה היא בלב שלם ובאמתות הכוונה, עד שאפילו אם תבוא לידו האפשרות לחטוא, לא יכשל עוד. וראה עוד דברי הרמב"ם הלי תשובה פ"ב ה"ב: "ייעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם" ור"ס"ג באמונות ודעות מאמר ה' פ"ה: "ואבאר עוד כי האדם כאשר יסכים בעת תשובתו בלב שלם שלא ישנה, תהיה תשובתו מקובלת, ואם תשיאהו התאוה אחר כן לשנות, אין תשובתו נפסדת, אך ימחלו לו העונות שהיו קודם התשובה, ויכתב עליו מה שיהיה לאחריה...".

"התכלית האחרון הוא האהבה", "שהעובד והאוהב האמת, תכלית חשקו הוא העבודה, ואליה כל מאמחו, מבלתי סנות לרבר אחר"³⁸.

רח"ק מוסיף שכן יש לפרש מאמרו של אנטיגנוס איש סוכו [אבות פ"א משנה ג'] "הוו כעבדים המשמשים את הרב על מנת שלא לקבל פרס" כעולה אף לעניין הגמול הנצחי, דהיינו "ש"אין ראוי שתהיה האהבה הפאת לתכלית העולם הבא, ולה, שכל אשר תהיה לתכלית מה, יהיה בהכרח התכלית יותר אהוב, ועבודת האהבה חלושה ממדרגתה המחויבת לה"³⁹, וזהו "דבר מושלם בעצמו, אסא היה תכלית העבודה והאהבה - הערבות המושלם, היה הערבות יותר נכסל מאהבה, ולא היתה אהבת השי"ת היותר עצומה בתכלית מה שאפשר, וכבר התבאר⁴⁰ אהבת השי"ת ראוייה ומחויבת להיות היותר טובה וצדקה בתכלית מה שאפשר"⁴¹.

ולפי הקדמה זו מתיישבת השאלה מאליה, ש"אסא היה קבול הטוב והשכר התכלית האחרון לאדם, היה מחויב ספק עצום, כי למה שהעוונות הקוראים יוסיפו בטוב, כבר ראוי שישמח בהם. אבל להיות התכלית הנכסל - האהבה והעבודה, הנה האוהב האמת, כבר יקשה בעיניו, היותו לזמן מהעבר שנאו לו יתברכ⁴², ולמה, היותו שעה אחת רשע לפני השי"ת ממה שראוי שיקשה לו תכלית הקושי⁴³, ואם כבר יאסא לו מהלפן הוא תוספת טובה"⁴⁴. העובד את בוראו מאהבה, אין לו שמחה בזדונות שנעשו לו כזכיות, שהרי אין קבלת השכר מגמתו, אלא הדבקות בה' היא תכלית עבודתו, ולפיכך אף שכבר זכה לשוב בתשובה מאהבה, עדיין נושא הוא בלבו זכרון העבר, ולהיותו אוהב ה' באמת, קשה הוא בעיניו היותו שנאו לפניו יתברך אפילו שעה אחת, ומכאן היגון והאנחה.

בדברי רח"ק אלו מוארת באור יקרות המדרגה של עבודת ה' מאהבה בכל תוקף טהרתה, שאין מגמתה ה"פרס", יהא זה גשמי או רוחני, כי האוהב

38. אור ה' מאמר ב' כלל ו' סוף פ"א, עמי ר"נ, וזהו ביאור המשנה באבות (פ"ד משנה כ"ב): "יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה" - זוהי התכלית מבחינת הקבי"ה המצנה, "יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא" - זוהי התכלית מבחינת האדם המצנה.

39. אור ה' מאמר ב' כלל ו' פ"ב, עמי ר"נ.

40. ראה אור ה' שם, עמי רמ"ט-ר"י.

41. אור ה' מאמר ג' ח"ב כלל ב' סוף פ"ב, עמי שפ"ב.

42. ראה רמב"ם הלי תשובה פ"ז, ה"ו: "אמש היה זה שנאו לפני המקום, משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב ונחמד, קרוב וידידי".

43. ראה לשון חז"ל (נדה יג, ע"א): "מוטב... ואל יעשה רשע שעה אחת לפני המקום".

44. אור ה' מאמר ג' ח"ב כלל ב' פ"ב, עמי שפ"ב-שפ"א. וראה עוד מאמר ב' כלל ו' סוף פ"ב, עמי רנ"א: "כי העובד האמיתי לא יפנה אל תועלתו, אלא אל העבודה, ולזה הכל כאין נגדו, ובלבד שלא יעשה שעה אחת רשע לפני המקום, או מתעצל בעבודתו, אשר אצלו מרי גדול". וראה שם ושם ביאורו של רח"ק בקשת משה "אעברה נא וראיה".

האמיתי, תכלית חשקו היא העבודה, מבלי שום פניה אחרת, ואפילו לא לתקות הגמול הנצחי בעולם הבא, וכמאמרו הנ"ל של אנטיגנוס איש סוכו⁴⁵. עבודת ה' אינה איפוא אמצעי לתכלית, כי אם התכלית עצמה, וזוהי יחודה של המעלה העליונה של עבודה מאהבה.

45. ראה עוד מהר"ל דרך חיים אבות פ"א משנה ג' ההולך בעקבותיו של רח"ק ושלא כדעת הר"י אברבנאל נחלת אבות שם, ראה ישורון ח', אהבת ה' לאור של מהר"ל מפראג, עמ' תקט"ו.